

Nikolay Aretov

(Bulgaria, Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences)

The unknown ‘matsakurtsi’ of Asen Hristoforov

Abstract: This paper deals with some published and unpublished text of the prominent Bulgarian writer Asen Hristoforov (1910-1970). All of them are nonfictional or semi-fictional and narrate about the village of Govedartsı, probably known in the past as Matsakurtsı. Hristoforov wrote several texts about this village, especially interesting among them is the not-published “The last Matsakurtsı. A chronical of a royal village” that presents in a satirical way the history of that place up to the time of the author. This text is compared to another, written by a local person who appears in Hristoforov’s text.

Николай Аретов

(България, Институт за литература, БАН)

Непознатите мацакурци на Асен Христофоров

Асен Христофоров е писател по неволя и интелектуалец с особена съдба. Учи в Цариградския Робърт колеж, след това завършва и икономика в Лондонския университет. След юношеските увлечения по литературата, неговите основни амбиции се насочват към науката, а и към обществената активност. Професионален писател Христофоров става след уволнението от Университета (1947) и след освобождаването му от лагера в Белене (1952), където попада след обвинение за шпионаж в полза на Англия. Литературата запълва празнината, компенсира невъзможността за изяви в други сфери.

Христофоров излиза на литературната сцена още през 1945 г. със спечелилите вниманието на публиката „Скици из Лондон”, следващите му изяви са посветени главно на Рила и на село Говедарци, в което той си построява вила и живее през по-голяма част от времето. Представителната му книга от този трудно определим жанр, много близък до автобиографичното повествование, излиза първо с характерното заглавие „Мацакурци” и привлича вниманието на читателите, но и на бдителни критици. Местните хора не приемат името и следващото издание носи заглавието „Вуцидей” – от прозвището на един от персонажите, овчар, който плаши стадото с викове „Де, вуци, деей!”.

Христофоров е автор на няколко непубликувани и жанрово неопределени текста, които представляват пародийни хроники – единият на Говедарци, а другият – на събитията в България по време на Втората световна война. И в двата са богати на народопсихологически наблюдения, и в двата стъпват на документални източници, подобно на двата романа, като и тук двата са фикционални, но по различен начин.

Ръкописът „Последните мацакурци. Летописни бележки за едно бивше царско село” не е датиран и вероятно не е сред последните му произведения. Сюжетът свършва преди

1956 г., нищо не подсказва за следващите събития, поне не в запазения текст. Това необикновено произведение като че ли обединява различните посоки, в които се развива творчеството на Христофоров и влиза в крайно интересни взаимоотношения с „Мацакурци”, недвусмислено заявени и чрез заглавията, в които присъстват варианти на непопулярното неофициално име на Говедарци, превърнало се в запазена марка на писателя, а, според някои – и в нарицателно.

„Последните мацакурци” представлява пародийна история на Говедарци. Христофоров е написал сериозната история в краеведската книга „Искровете”, а един по-сбит вариант присъства в пътеводителя „Говедарци и околностите му”. Различни по жанр текстове на Христофоров са посветени и на Самоков, в някои от тях също се споменава Говедарци. Авторът очевидно излиза извън рамките на конкретното село и неговото минало, и се насочва към един очарователен вариант на популярната през 70-те и 80-те години у нас „народопсихология”. Доста по-късно и други автори ще навлязат в този жанр – историкът Николай Генчев ще публикува „Краткосмешна история на България” (1990) под псевдонима Никола Веранов.

И нещо наистина уникално – доста след смъртта на автора излиза книга от неговия прототип, посветена на същия обект. Имам предвид краеведския труд на Димитър Мазганов „Говедарци”, публикуван в поредицата „Роден край” на Издателство на Отечествения фронт през 1988 г. Няма съмнение, че авторът е „даскал Митко Мъзганът” от ръкописа на Христофоров. Името на писателя, пришелец в селото, естествено липсва в труда на местния краевед. Христофоров обаче споменава своя „колега” сред познатите си от селото още през 1951 г., по време на разпитите в Държавна сигурност.

Пред нас са два разказа, два мита – единият е сериозен, „официален”, политически коректен, другият – пародиен. В единия се представя „своето”, родния край, в другия повествователят недвусмислено заема позицията на пришелеца.

„Последните мацакурци” несъмнено е посветена на първо място на съвременността. Така и започва – с общо представяне на селото и неговите жители, с техните нрави и характер. Но историята на селото има своята древност, своя мит за възникване, който всъщност не отпраща много назад във времето.

Тъмна и дълга, като вековете, е историята на Мацакурово. Легенда някаква разправя, че първият мацакур бил монастирски говедар. Това било след турското нашествие. Орди от башибозуци и черкези плъзнали като скакалци из родината. Те ограбили и опожарили Рилския манастир, избили мнозина монаси, а други прокудили. Само монастирските говедари, които пасли яловиците по високите планински пасбища, се запазили от унищожение; но говедарите запазили и стадата.

Един от тях – първият мацакур – обсебил част от стадата и се прехвърлил в долината на Черни Искър, отвъд билото на монастирската планина. Твърдял той пред себе си и пред Бога, че искал само да запази стадата за манастира; но после забравил да върне добитъка. Неговият пример бил последван и от останалите монастирски говедари, на които бил омръзнал самотният живот в планината; а там, долу в долината на Черни Искър, се гущели три китни селца с хубави, жизнерадостни моми.

[...] „Все ще се намерят моми и за нас”, мислели си говедарите и се поселили в свободната мера между Доспей-махала и Маджаре.

Поселили се те и отказали да върнат стадата на манастира, а ограбените монаси проклели крадците говедари: „да бъде ялово семето им, жените им да бъдат като безплодни смокини, момите им да зачеват в грях и позор!” Люта била клетвата и Бог се смилил над бившите манастирски говедари, отменяйки нейните постановления по първа и втора точка. И тъй, лютата клетва на монасите се сбъднала, и все още остава в сила, само по отношение на момите; но селищното име на говедарите с прокълнатото семе си оставало завинаги същото – Мацакурово!

Произходът на лансираното от Христофоров име остава неясен. В „Речник на селищата и селищните имена в България” се посочват други стари имена на Говедарци, а името Мацакурово е свързано с друго село, присъединило се към Сапарева баня. В „Искровете” Христофоров предлага една малко по-прозаична етимология – името идва от другото Мацакурово, съседно на Сапарево, негови жители се преселили в Искровете и нарекли новата махала (по-късно част от Говедарци) на старото си село. В публикуваната книга, непосредствено преди клетвата на монасите, е предложено обяснение на името:

Задомили се говедарите и основали свое селище над първото, а други на присмех го нарекли Мацакурово – по името на някаква стара и лоша жена, която дошла при тях нейде отвъд Лакатишка Рила.

Името на селото би могло да има народна етимология, и такива намеци се откриват и у Христофоров, в цитирани от него на други места документи, според които, то е било променено през 1885 „поради съдържащата се в него заплаха за обществения морал”. В един интернет форум може да се открие друга етимология:

МАЦАКУРЦИ е съкращение от „маце сака к.рец”, това са ми го разказвали местните.

В „Искровете” легендата за клетвата на монасите отсъства, което навежда на мисълта, че тя може би е писателска инвенция. Тази легенда, разказана с усмивка, наистина малко крива, предопределя бъдещото развитие на селото, а и характера на жителите му. Възникнало в резултат на кражба (при това от манастир), селото е натоварено с първороден грях, който поставя клеймо върху жителите му. От друга страна първият акт на първия мацакурец очевидно е архетипът за много дела следващите поколения...

Както бе дума, малко по-съкратен вариант на същата легенда присъства и в публикуваната книга „Мацакурци”. А ето и политически коректният вариант на същия мит у Мазганов:

При едно от нападенията над рилската обител част от манастирските пастири (осем-десет семейства) успели да отделят и укроят добитък встрани от манастира. На път за Сухия чал те изгубили част от животните. Спрели на бивак. Мъжете тръгнали да търсят изгубените говеда. Дни и нощи се лутали из непристъпните усои на Рила. Капнали от умора и безсъние, най-после ги открили при изворите на река Черни Искър.

На това място останали три-четири семейства от пастирите. [...] Впоследствие то [селището Пеклилер] изчезнало под напора на разбойниците, а жителите му българи се преселили в село Говедарци [...]

Друга част от манастирските пастири не останали при изворите на Черни Искър. Докато търсели изгубения добитък, говедарите харесали котловината на реката. Неколцина по-възрастни се спуснали натам да огледат място за заселване [...] Основателите на селото взели брадвите, изсекли дърветата [...] първото отсечено дърво било толкова дебело, че четирима едва успявали да го обгърнат с ръце. Дънерът на това дърво бил пазен дълго време като светиня. Край него имало къща – връстник на селището.

Историята е доста сходна, тук също не става дума за връщане на „укритите“ говеда на собствениците. Всъщност монасите липсват, заедно с клетвата. В замяна на това е подчертано, че пастирите са „семейства“. Типични митични елементи могат да се открият в това, че всъщност животните посочват мястото на едното от селищата Пеклилер, както и в огромното дърво, чийто дънер е „пазен като светиня“. (Трудно ми е да си представя иглолистно дърво, което не може да бъде обгърнато от четирима души – една типична фолклорна хипербола.)

Втората легенда за древността на Мацакурци, разказана от Христофоров, си е преобърнат вариант на много познат мотив от (обработения) балкански фолклор: Мерата започнала да става оскъдна и недостатъчна, а доспеймаленци и маджарци здраво бранели полето си. Тогава мацакурци използвали една мома от рода на Ашковите, прочула се с хубостта си и с веселия си нрав, за да разширят владенията си по мирен начин.

Често идвал в Мацакурово самоковският бей – да слуша песните и да гледа играта на тая красавица; и в мъката си по нея обещава всичко, дори и райските градини на Мохамед.

- Не ща ти градините, нито рая – рекла подучената мома – но, ако ме обичаш, дай на селото част от маджарската мера, до рекичката Милчиница...

Тъй и станало, защото думата на бея била заповед, изречена в името на султана; а хубавата мома наскоро побързала да се омъжи, за да не дава излишно доказателство за силата на монашеската клетва.

Тази история, която присъства и в „Мацакурци“, също не е разказана от Мазганов, който въвежда друга легенда, по-близка до обичайните представи за фолклор – за хубавицата Радка, похитена от Огнен змей, който я залюбил; оттам дошло и името на една голяма канара – момата. Следва очакваните при този род книжна сведения и легенди, предадени с леко разбъркана хронология.

При Христофоров следват епизоди за царското време. При тях особено ясно проличава многопосочността на иронията – авторът представя с усмивка и в негативен план както монарха, така и селяните. Фердинанд се държи като високомерен и гнуслив цивилизатор сред аборигени, селяните охотно приемат натрапената им роля и се стремят да се възползват от нея.

Тъй разправя старицата... Разправя как, след официалното приветствие от страна на кмета и на даскала, Фердинанд ще поразтъпче коня си, ще се вгледа в

шарената тълпа и ще подшушне нещо на адютанта, който веднага ще му подаде тежка, везана кесия. Тогава Фердинад ще поиска – вероятно за новия етнографски музей – елечето на някоя невяста, наръкавниците на гиздава мома или пъстрата престилка на някоя още бодра старуха, и ще хвърля сребърни монети сред тълпата от заобикалящи го женуря – като венециански дож, хвърлящ пръстени в морето, за да се венчай с него.

Алчни за пари, мацакурките ще се втурнат към владетеля, ще се калбичкат по земята, почти в нозете на белия кон, ще ровят с пръсти земята за да търсят търкулналата се монета, ще се боричкат помежду си и ще протягат като пощръклели ръце към Фердинанд за други сребърни монети; а той ще ги гледа отвисоко, надменно усмихнат, после, с внезапен кикот, сякаш има гъдел, ще пришпори коня и ще препусне през глава въз тълпата подплашени жени. А встрани кметът, потривайки ръце, ще гледа с лукаво доволство към царската свита, изчезваща в далечината сред облаци прах.

Усилията на цар Борис да помогне на своите поданици са по-искрени, но не и по-успешни. Те пък, естествено, веднага става обект на злоупотреби.

Въпреки че се занимава подробно с царете и местните управници, Христофоров пропуска един факт от историята на селото, който не може да не му е известен – Мара Малеева е разпределена като участъков лекар (1938-1942) тук, а Тодор Живков „пребивава като нелегален в селата Дъскот, Лесичево, Говедарци“; пак тук, през 1942 г. е родена и дъщеря им Людмила.

Мазганов отново прави точно обратното. В главата „Говедарци от времето на капитализма“ прескача всичко свързано с царете (а то спокойно би могло да бъде предадено в духа на историографията от времето на социализма), но не пропуска присъствието на Мара Малеева и Тодор Живков; при него Людмила Живкова също е в немилост и е премълчана.

Най-разгърнати са епизодите, посветени на следдеветосептемврийската история на Мацакурово, в които съществена роля играе авторът на краеведската книга. Тук сатирата на Христофоров е най-жлъчна, а детайлите повече. Личи си, че писателят е натрупал доста горчивини. Може би и заради това той всъщност повтаря пропагандната митологема от това време, а и от следващите десетилетия, за добрите комунисти, за младите, които ще се разправят с бившите хора, които са заграбили властта и користоно се представят за комунисти.

Ето как Христофоров представя първото разпределяне на властта в селото след 9 септември 1944:

Тъй разправяше Мъзганът, а към обед, когато кръчмата се понапълни, той вече действаше като временен секретар на дружбата. Митко Калинката, бъдещият председател, му беше обещал той да представлява дружбата в местния отечественофронтски комитет, а Калинката държеше на думата си. Няма значение, мислеше си Мъзганът, че в комитета той може би ще свири на втора цигулка; но тия хитреци – даскал Георги, комисарят Крум и даскал Любен – при толкова други млади и изтъкнати комунисти, вероятно не щяха да влязат изобщо в оркестъра...

Краеведската книга на Мазганов помага при разпознаването на реалните хора, въведени в повествованието – Андон К. Попов [при Христофоров той е наричан Андон Комуната], Крум Хр. Кацарски [даскал Крум], Ангел П. Фичаров, Коста Хр. Калинков [Калинката], Георги Хр. Тужарски [даскал Георги]. Ръкописът завършва доста мрачно. Авторът храни някакви илюзии за промяна на ситуацията, героят му също, макар че неговите са в противоположната посока. Никой от тях не се оказва прав.

А даскал Митко Мъзганът? [...] Денем той учеше децата, говореше им понякога за великия Сталин, за безсмъртния Георги Димитров, за родния Червенков - и младите мацакурчета го слушаха с отворени уста. А вечер, когато се стъмни и по етера се разнасяха зловонията на вражеските радиостанции, ще приседне до приемника, ще завърти копчето, ще нагласи стрелката и дълго ще слуша в захлас „Гласът на Америка”. После, тръпнейки в сладостно предусещане, той ще каже на глас, сякаш сам да си даде кураж: „Ще дойдат те, ще дойдат, и тогава всички ще разберат кой е даскал Митко Мъзганът!” Унесен в мечти, последният мацакурец заспиваше върху лъскавата кутия на радиоприемника...

„Те” обаче не идват, но даскал Митко съумява да се преориентира. При Асен Христофоров лечението на илюзиите става в Белене. По-късно и двамата успяват да разкажат своите версии за миналото на селото. Сравнението им си заслужава усилията.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов 2010: *Аврамов, Р.* Двуйзмерният талант. За Икономиста и писателя Асен Христофоров. – В: Христофоров, Ас. Избрани произведения и документи. Т. 1-3. София: БНБ, 7-52.
- Аретов 2011: *Аретов, Н.* Асен Христофоров: От Лондон до Мацакурци през Белене. София: Кралица Маб.
- Мазганов 1988: *Мазганов, Д.* Говедарци. София: Издателство на Отечествения фронт.
- Мичев, Коледаров 1989: *Мичев, Н., П. Коледаров.* Речник на селищата и селищните имена в България (1878–1987). С.: Наука и изкуство.
- Радева 1972: *Радева, Л.* Произходът и името на село Говедарци, Софийско. Векове, № 4.
- Христофоров: *Христофоров, Ас.* Последните мацакурци. Летописни бележки за едно бивше царско село. Национален литературен музей, фонд „Асен Христофоров”, а.е. № а2881/88.
- Христофоров 1958: *Христофоров, Ас.* Мацакурци. София: Медицина и физкултура. (2 изд. под заглавие Вуцидей. С.: Бълг. писател, 1962)
- Христофоров 1962: *Христофоров, Ас.* Искровете. Историко-географски очерк. София: Нар. младеж.
- Христофоров 1967: *Христофоров, Ас.* Говедарци и околностите му. София: Медицина и физкултура.

- Христофоров 1969: *Христофоров, Ас. У. М. Текери и „Панаир на суетата”* (послеслов). –В: Текери, У. М. Панаир на суетата. Прев. Н. Доспевска. София: Народна култура.
- Христофоров 1970: *Христофоров, Ас. Откровения. (Поля, гори и хора)*. С.: Медицина и физкултура.
- Христофоров 2010: *Христофоров, Ас. Избрани произведения и документи*. Т. 1-3. София: БНБ.
- Христофоров 2012, 2013, 2014-2018: *Христофоров, Ас. Избрани съчинения*. Т. 1-4, Съст. Николай Аретов. Т. 1. София: Кралица Маб, 544 с.; Т. 2, 520 с.; Т. 3, 2014-2018.